

Recitation of Surah Mubarak "Saffat" from the perspective of phonetic and lexical stylistics

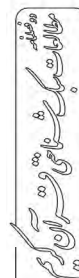
(Received: 2023-11-04 Accepted:2024-01-13)

Jamal Talebi Qara Gheshlaghi¹
Seyyed Jafar Sadeghi²

Abstract

Phonetic stylistics, as one of the branches of stylistics, has an important position in linguistic research. Based on the descriptive and analytical method, the present study has studied the stylistic analysis of Surah Saffat from two phonetic and lexical levels in order to examine the most prominent phonetic and lexical aspects of the mentioned Surah, such as the nature of the letters and the frequency of its repetition, rhythm, puns, and syllables used in it. The findings indicate that phonetic elements such as repetition, rhythm, puns, etc. as examples of phonetic elements, play an important role in conveying concepts and meanings. From the lexical point of view, the use of sound masculine plural from with high frequency and past verbs in baab-e-tafeel has been more effective in the Surah. And finally, both sounds and words are in line with the topic of the Surah, which is the expression of God's monotheism and the punishment of polytheists.

Keywords: Holy Quran, phonetic and lexical stylistics, Surah Mubarak "Saffat"

سال هشتم
شماره اول
پیاپی: ۱۴
بهار و تابستان
۱۴۰۳

1) Associate Professor of the Department of Arabic Language, Salmas Farhangian University, Postal code: 14665-889. (Author Corresponding The) Email: j.talebi@cfu.ac.ir

2) Assistant Professor at the Department of Theology and Islamic Studies of Farhangian University, Postal code: 14665-889. Email: Dr.sadeghi@cfu.ac.ir

مقاله علمی - پژوهشی، صص ۵۳ - ۳۶

DOR: 10.22034/SSHQ.2024.183893

خوانش سوره مبارکه «صافات» از منظر سبک‌شناسی آوایی و واژگانی

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۲۲)

جمال طالبی قره قشلاقی^۱
سید جعفر صادقی^۲

چکیده

سبک‌شناسی آوایی به عنوان یکی از شاخه‌های سبک‌شناسی از جایگاه مهمی در پژوهش‌های زبان‌شناسی برخوردار است. جستار حاضر با تکیه بر روش توصیفی و تحلیلی به بررسی سبک‌شناختی سوره صافات از منظر دو سطح آوایی و واژگانی پرداخته‌است تا برجسته‌ترین زوایای آوایی و واژگانی سوره مذکور همچون نوعیت حروف و بسامد تکرار آن، سجع، جناس و هجاهای به کار رفته در آن را بررسی نماید. نتایج پژوهش حاکی از آن است که عناصر آوایی مثل تکرار، سجع، جناس و ... به عنوان نمونه‌هایی از عناصر آوایی نقش مهمی در رساندن مفاهیم و معانی بر دوش دارند. از منظر واژگانی نیز کاربرد جمع مذکر سالم با بسامد بالا و افعال ماضی در باب تفعیل جلوه بیشتری در سوره داشته‌است. و در نهایت اینکه، هم آواها و هم واژگان با موضوع سوره که بیان توحید خداوند و مجازات مشرکان است، همسو می‌باشد.

کلید واژه‌ها: قرآن، سبک‌شناسی آوایی و واژگانی، سوره صافات.

سال هشتم

شماره اول

پیاپی: ۱۴

بهار و تابستان

۱۴۰۳

۱) دانشیار گروه آموزشی زبان و ادبیات عربی، دانشگاه فرهنگیان، کدپستی: ۸۸۹ - ۱۴۶۶۵، تهران، ایران (نویسنده مسؤول) ایمیل: j.talebi@cfu.ac.ir

۲) استادیار گروه آموزشی الهیات و معارف اسلامی دانشگاه فرهنگیان، کدپستی: ۸۸۹ - ۱۴۶۶۵، تهران، ایران ایمیل: Dr.sadeghi@cfu.ac.ir

۱ - مقدمه

تردیدی نیست که یکی از زوایای اعجاز قرآن کریم، ضرباهنگ و موسیقی جان‌نواز آن است. آهنگین بودن کلام الهی و تأثیر آن بر دل و جان مخاطبان به گونه‌ای است که قرآن در آیه چهارم سوره مزمل ﴿وَرَتَّلَ الْقُرْآنَ تَرْتِیْلًا﴾ به اهمیت آن اشاره کرده و ترتیل قرآن را مدّ نظر قرار داده است. «قرآن برای موسیقی و آهنگ کلام به اندازه معنا ارزش قائل است؛ لذا کلماتش را به گونه‌ای انتخاب می‌کند که با جوّ آیات و سیاق آن‌ها و در بیشتر اوقات با کلّ سوره هماهنگی و توازن داشته باشد» (یاسر حسین، بی‌تا: ۳۳۵). اما رویکردی که زیبایی‌های آوایی آثار ادبی را کشف می‌کند سبک‌شناسی آوایی (Phonetic Stylistic) است. سبک‌شناسی آوایی شاخه‌ای از مطالعات سبک‌شناسی به شمار می‌آید و به دنبال بررسی پدیده‌های آوایی در متون ادبی است تا میزان تأثیرگذاری آن در مخاطب را نشان دهد و این به دلیل قابلیت‌های بیانی موجود در آواهای واژگان است. بنابراین، هدف اصلی سبک‌شناسی آوایی بررسی زیبایی‌های آثار ادبی از زاویه آوایی (Phonetic & Phonologic) و نحوه‌ی تأثیرگذاری آن بر دل و جان مخاطب است. این نوع سبک‌شناسی با بهره‌گیری از ساز و کارهای آماری، میزان نبوغ خالق اثر در استفاده از قدرت زبان را تبیین نموده و به عنوان روشی برای تحلیل گفتمان، تلاش می‌کند قدرت آواهای کلامی را در خلق معنا بررسی نماید. بنابر آنچه گذشت، به نظر می‌رسد سبک‌شناسی آوایی به تحلیل و بررسی مؤلفه‌های آوایی در یک بافت زبانی می‌پردازد، تا نقش و کارکرد آن‌ها در خلق ضرباهنگ و تأثیر آن بر روی مخاطب را مورد کنکاش قرار دهد. این ویژگی‌ها در آیات سوره مبارکه صافات به دلیل مکی بودن و کوتاهی آیات آن نمود بارزی دارد. لذا، جستار حاضر تلاش می‌کند با رویکرد توصیفی و تحلیلی به بررسی نظام آوایی سوره صافات همچون تکرار حروف و واژگان و جملات و معنانشناسی آن‌ها و نیز آرایه‌های بدیعی تأثیرگذار بر روی معنا که در آفرینش ضرب‌آهنگ درونی مؤثر است، بپردازد. در کنار آن، به دنبال پاسخگویی به پرسش‌های ذیل است:

- آیات مبارکه سوره صافات چه ویژگی‌های سبکی برجسته‌ای در سطح آوایی دارد؟

- غرض اصلی این برجستگی‌های آوایی در سوره صافات چیست؟

- در سطح واژگان چه جلوه‌های سبک ساز در سوره صافات وجود دارد؟

۲ - پیشینه پژوهش

پژوهش‌های زیادی در حوزه سبک‌شناسی آوایی سوره‌های قرآن صورت گرفته و هر کدام بخشی از ظرافت‌های موسیقایی و معنایی آن را به تصویر کشیده است، از جمله:

- منیر زیبایی و همکارانش (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «تحلیل کارکرد ساخت آوایی سوره محمد (ص) در القای معنا» که در شماره اول مجله پژوهش‌های ادبی - قرآنی چاپ شده است، عناصر آوایی و تناسب میان ساخت‌آوا و معانی این سوره را مورد بررسی قرار داده و به این نتیجه دست یافته‌اند که ریتم به کار رفته در این سوره، سهم بسیاری در تثبیت مضمون آن و رساندن پیام متن دارد. این پژوهش به بررسی برخی از زوایای زبانی این سوره از جمله فاصله و سجع و جناس و ... در انتقال معنا پرداخته و دیگر سطوح سبک‌شناختی زبانی را بررسی نکرده است.

- جمال طالبی قره‌قشلاقی (۱۳۹۹) در پژوهشی به بررسی «سبک‌شناسی زبانی سوره محمد (ص) بر اساس تحلیل سطوح زبان‌شناختی» پرداخته است. جستار مذکور در شماره اول مجله پژوهش‌های ادبی - قرآنی منتشر شده و نویسنده به این نتیجه دست یافته است که بین مضمون آیات سوره محمد (ص) با آواهای به کار رفته در آن انسجام وجود دارد و لحن کوبنده و ازگان ناشی از نوع آواهای آیات متناسب با مضمون آنهاست.

- قاسم مختاری و همکارانش نیز در بحثی با عنوان «سبک‌شناسی لایه‌ای سوره مبارکه نبأ (لایه نحوی، آوایی، واژگانی) سوره مذکور را مورد تحلیل قرار داده‌اند. مهم‌ترین یافته پژوهش این است که کوتاهی آیات، غلبه و وجه اخباری و صدای منفعل، ریتم تند و کوبنده و بسامد بالای حروف مجهور و رمزگان مرتبط با معاد و قیامت مشخصه‌های سبکی سوره است.

- فاطمه سرپرست و محمد کاظم رحیمی نژاد (۱۳۹۸) در جستاری که در شماره اول مجله مطالعات سبک‌شناختی قرآن کریم چاپ شده است، «سبک‌شناسی سوره مرسلات بر مبنای سطح زبانی» را مبنای پژوهش خود قرار داده‌اند. نویسندگان در پایان به این نتیجه دست یافته‌اند که واژگان و آوای خلق شده به واسطه آنها، تکرار عبارات، صامت‌ها، مصوت‌ها و همچنین نوع حروفی که در این سوره بسامد و کاربست آنها خودنمایی می‌کند در تسهیل فهم معانی آیات و جلب توجه مخاطب و خواننده تأثیر به‌سزایی دارد و آهنگ حاصل از آنها در جان شنونده و مخاطب تأثیرگذار است.

- «تحلیل سبک‌شناسی آوایی و ترکیبی سوره مبارکه قمر» نیز عنوان پژوهش دیگری است که جواد رنجبر و محمد رضا میرزانی (۱۳۹۷) انجام داده‌اند که در شماره ۴ مجله پژوهش‌های ادبی - قرآنی منتشر شده است. نویسندگان در پایان به این نتیجه دست یافته‌اند که عناصر موسیقی درونی و بیرونی در این سوره از بسامد بالایی برخوردار است و نوع حروف و کلمات، نظام فواصل آیات و هماهنگی بین واج‌ها باعث انسجام آوایی و معنایی آن شده است.

در کنار آنچه گذشت پژوهش‌های سبک‌شناختی دیگری نیز در ارتباط با دیگر سوره‌های قرآن صورت گرفته‌است، اما جنبه آوایی و واژگانی سوره صافات در قالب پژوهش مستقلی مورد بررسی واقع نشده‌است. لذا جستار حاضر به دنبال بررسی سوره مبارکه صافات از منظر مؤلفه‌های آوایی و واژگانی است.

۳- چارچوب نظری پژوهش

بررسی سبک آوایی متون، نخستین قدم در مطالعات زبان‌شناختی به شمار می‌رود؛ بدین سبب که زبان، نظامی از پیوند صداهاست و «آوا کوچک‌ترین واحد زبانی است» (خان، ۲۰۰۲م: ۶۵). سبک‌شناسی آوایی «به تحلیل و ارزیابی واحدهای آوایی در یک بافت زبانی می‌پردازد و از رهگذر کارکرد، هر یک از عناصر آوایی زبان در موقعیت‌های مختلف زبانی از جمله متون ادبی به تأثیرات زیبایی‌شناسانه آواها و ایجاد نظام‌های صوتی در ساخت آرایه‌های لفظی و بدیعی مانند سجع، جناس، واج‌آرایی و یا وزن و موسیقی سخن اشاره دارد» (محمدیان و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۲۹). سبک‌شناسی آوایی علاوه بر آن «ارزش و نحوه کاربرد آواها و تأثیرات زیبایی‌شناسی و نقش عمده آن‌ها در سبک سخن را مطالعه و بررسی می‌کند و نتیج روشن و دقیقی در تحلیل و بررسی موسیقی شعر و یا نثر ادبی و همچنین سبک ادبی صاحب اثر ارائه می‌دهد» (فتوحی، ۱۳۹۱: ۲۴۳).

سبک‌شناسی آوایی (Phonetic Stylistic) از دیدگاه اولمان بین شعر و نثر مشترک است. او معتقد است که آواها هم مثل کلمه و جمله باید در سبک‌شناسی نثر هم منظور شوند (شمیسا، ۱۳۹۵ش: ۱۴۶). رومن یاکبسون سبک‌شناسی آوایی را یکی از شاخه‌های سبک‌شناسی می‌داند که به سطح آوایی و واج‌آرایی متون ادبی اهتمام می‌ورزد و به یافتن نقش آواها در تجسّم خیال و عینیت بخشیدن به صورت‌های ادبی کمک می‌کند و ابعاد تکرار، تقابل و توازی را در سطح آواها و سیاق آوایی تبیین می‌کند و در این فرایند از اصطلاحات علم آواشناسی (Phonetics) و فونولوژی (Phonology) کمک می‌گیرد (الضالع، ۲۰۰۲م: ۱۵). پییر گیرو زبان‌شناس معروف فرانسوی، سبک‌شناسی آوایی را در سه سطح بررسی نموده‌است:

أ - آواشناسی فکری یا هنری (Ideational function): که آواها را از منظر مؤلفه‌های لغوی موضوعی بررسی می‌کند.

ب - آواشناسی ندائی (Vocative function): که به بررسی آن دسته از متغیرهای آوایی می‌پردازد که هدفش تأثیرگذاری بر روی شنونده است. این سطح از آن جهت ندایی نامیده می‌شود که مخاطب را به عمل کردن، اندیشیدن یا احساس کردن دعوت می‌کند و از او می‌خواهد آن گونه که منظور نویسنده است واکنشی از خود نشان دهد.

ج - آواشناسی خبری یا بازنمایی (Informative function): که متغیرهای ناشی از مزاج و رفتار غیر عمدی متکلم را بررسی می‌کند (ر.ک: جیرو، ص ۳۹). دو سطح آواشناسی ندائی و تعبیری موضوع سبک‌شناسی آوایی است.

فایده بررسی آوایی متون ادبی در گام اول شناخت زیبایی‌های صوری آن است. اما سبک‌شناسی آوایی تنها به بررسی ساختار و شکل واژگان اهتمام نمی‌ورزد، بلکه در کنار آن به معناشناسی واژگان در سطح درونی متن نیز تمرکز نموده و تأثیرگذاری خالق اثر بر مخاطب را نیز کشف می‌کند و این گام دوم پژوهش‌های سبک‌شناسی آوایی است.

سبک‌شناسی آوایی در قرآن مبتنی بر دو رکن اساسی است:

أ - مؤلفه آوایی، که شامل آواها - صامت‌ها و مصوّت‌ها - و بررسی ماهیت و ویژگی‌های آن، مخارج و فاصله‌های پایانی آیات می‌شود.

ب - ساختار آوایی، که شامل مقطع‌های آوایی و مسائل مربوط بدان از جمله استرس، تنغیم، حذف و ابدال و ادغام و نقش آن در شکل‌گیری آوایی می‌شود (ر.ک: کشک، ۱۹۸۳م: ۷).

۴ - نگاهی اجمالی به موضوعات سورہ مبارکہ صافات

این سورہ جزء سور مکی قرآن بوده و دارای ۱۸۲ آیه است. سورہ صافات با قسم بر ملائکه آغاز می‌شود و بر برخی مسائل اعتقادی همچون خلقت آسمان‌ها و زمین، انکار رستاخیز از سوی مشرکین، توصیف بهشت و نعمت‌های آن، داستان پیامبرانی مثل نوح و ابراهیم و اسماعیل، تزییه خداوند از داشتن فرزند، توصیف ملائکه، مدح پیامبران، جزا، وحی و توحید می‌پردازد.

۵ - سطح آوایی

توجه به ضرباهنگ آیات، موسیقی فاصله‌ها، توجه به معانی و صفات حروف و نیز سجع و نوعیت هجاها از جمله ویژگی‌های سبکی است که در سطح آوایی مد نظر قرار می‌گیرد:

۵ - ۱. حروف و واژگان سورہ صافات

سورہ مبارکہ صافات ۲۲۱۲ حرف دارد که اگر حرف همزه را استثنا کنیم، ۱۹۹۹ حرف باقی می‌ماند، که ۱۱۸۱ حرف آن را حروف مجهور (Voiced Consonant) (باء، دال، ذال، راء، زای، ضاد، ظاء، عین، غین، لام، میم، نون) و ۸۱۸ حرف آن را حروف مهموس (Voiceless Consonant) (فاء، حاء، ثاء، هاء، شین، خاء، صاد، سین، کاف، تاء، قاف، طاء) تشکیل می‌دهند. اگر چه استخراج میزان حروف مجهور و مهموس در تحلیل و بررسی آثار ادبی جایگاه ویژه‌ای دارد، اما نویسنده جستار حاضر بر این اعتقاد

است که صرف بسامد بالای هر کدام از حروف مجهور و مهموس را نمی‌توان ویژگی سبکی سوره‌های قرآنی تلقی نمود. چون «اکثریت آواها در کلام مجهور هستند و این امری طبیعی است؛ زیرا در غیر این صورت کلام ریتم و ضرباهنگ خود را از دست خواهد داد و استقراء نشان داده‌است که نسبت شیوع حروف مهموس در کلام به ندرت از ۲۰٪ فراتر می‌رود. در حالیکه ۸۰٪ کلام از حروف مجهور تشکیل می‌شود» (انیس، ۲۰۱۳م: ۲۴). سوره صافات نیز از این اصل زبانی مستثنی نیست و در آن حروف مجهور که ویژگی ریتم‌دار کردن عبارات را دارند، از بسامد بالایی برخوردار است. اما دلالت حروف مجهور را می‌توان به دلیل ضرباهنگ شدید آن‌ها در تلفظ، ویژگی سبک‌شناختی تلقی نمود. زیرا «اگر آواهای سازنده یک واژه از حروف جهر و شدت باشد معنای واژه بر قدرت و شدت دلالت دارد و اگر آواها از حروف رخوه باشند معنای سستی و ضعف را القا خواهند کرد» (مطر، ۱۹۹۸م: ۴۷). شاید رمز غلبه حروف مجهور در سوره صافات به محتوای آن باز می‌گردد. محور اصلی مضمون این سوره را توحید و تهدید مشرکان تشکیل می‌دهد و خداوند با قسم‌های متوالی در آغاز سوره هشدارهای سختی به مشرکان می‌دهد و اینکه عاقبت دردناکی در انتظار آنان است. ۳۵ آیه اول سوره اختصاص به توحید و تهدید کافران دارد و منطقی به نظر می‌رسد که آواهای موجود در این آیات پیام هشدار خداوند را به گوش آنان برساند و چنین پیامی غالباً با حروفی که از وضوح شنوایی و قدرت بیانی برخوردار هستند، بیان می‌شود.

حروف	تعداد	نسبت
مجهور	۱۱۸۱	۵۹٪
مهموس	۸۱۸	۴۱٪
مجموع	۱۹۹۹	

۵-۲. تکرار حرف در سوره صافات

از میان حروف به کار رفته در سوره صافات، حروف جدول زیر از بسامد بالاتری برخوردار هستند:

نوع حرف	ل	ن	م
تعداد تکرار	۴۴۳	۴۳۳	۳۱۶

به عنوان مثال، در آیه ۱۰۲ این سه حرف بیشترین بسامد را دارند: ﴿فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَىٰ فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبُحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَىٰ ۚ قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ ۖ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ﴾ (صافات/ ۱۰۲) این سه حرف جزء حروف مجهور بوده و در عین حال دارای صفت غنّه نیز می‌باشند که هنگام تلفظ حالت موسیقایی خاصی ایجاد می‌کنند. از این رو، قرآن در سوره صافات برای توصیف قیامت و سختی‌های آن از حروف سه گانه (ل، ن، م) استفاده زیادتری نسبت به حروف دیگر کرده است.

یکی دیگر از حروفی که تکرار آن در سوره صافات به خصوصیت سبکی تبدیل شده، حرف (فاء) است، به گونه‌ای که ۵۸ بار تکرار شده و معانی مختلفی را افاده کرده است. تناسب بین حرف فاء و کوتاهی آیات و ضرباهنگ سریع و بافت آیات سوره از نکات قابل توجه می‌باشد. این حرف، در ۲۹ مورد (۵۰٪) از آیات مشتمل بر آن در معنای ترتیب و تعقیب و در ۱۸ مورد (۳۱٪) در معنای تفریع و در ۸ مورد (۱۳٪) در معنای فصیح (اشاره به معطوف علیه مقدر) به کار رفته است.

۵-۳. ساختار هجاها در سوره صافات

یکی از زوایای سبک‌شناسی آوایی قرآن، بررسی ساختار هجاهای به کار رفته در آیات آن است. هجا به قسمتی از واژه یا مجموعه‌ای از آواها اطلاق می‌شود که با یک دم زدن بی‌فاصله و بدون قطع ادا می‌شود؛ به عبارت دیگر، هجا یک مجموعه آوایی است که با صامت آغاز شده و به دنبال آن مصوت آمده و تا پایان کلمه ادامه می‌یابد که گاه به مصوت ختم می‌شود مثل «کَتَبَ» و گاه با صامت مثل «کَتَبَ» (ر.ک: انیس، ۲۰۱۳م: ۱۵۰). به طور کلی پنج نوع هجا در زبان عربی وجود دارد:

۱- هجای کوتاه: «ص ح» (صامت + حرکت کوتاه)

۲- هجای متوسط باز: «ص ح ح» (صامت + حرکت بلند)

۳- هجای متوسط بسته: «ص ح ص» (صامت + حرکت کوتاه + صامت)

۴- هجای بلند بسته: «ص ح ح ص» (صامت + حرکت بلند + صامت)

۵- هجای بلند مزدوج بسته: «ص ح ص ص» (صامت + حرکت بلند + صامت + صامت) (ر.ک: شاهین، ۱۹۸۰م: ۳۸ - ۴۰). واقعیت این است که هجاها، بسته به نوعی که دارند هم در داخل متن و هم در داخل جمله و واژه، معنای خاصی را افاده می‌کنند. بسامد هجاها در سوره صافات به شرح جدول زیر است:

سال هشتم

شماره اول

پیاپی: ۱۴

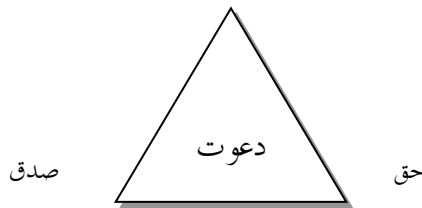
بهار و تابستان

۱۴۰۳

میانگین	تعداد	هجا
۳۶٪	۸۸۵	کوتاه
۵/۳۳٪	۸۲۲	متوسط باز
۵/۲۹٪	۷۱۸	متوسطه بسته
۰۵٪	۱۲	بلند بسته
۰۵٪	۱۵	بلند مزدوج بسته
	۲۴۵۲	جمع

از جدول بالا می‌توان نتیجه گرفت که هجاهای سوره مبارکه صافات بیشتر از نوع هجای کوتاه است و پس از آن هجای باز و بسته متوسط بسامد نسبتاً بالایی دارند و به قول ابراهیم انیس، غالب کلام عرب از سه مقطع مذکور تشکیل می‌شود (انیس، ۲۰۱۳م: ص ۱۵۲). و اینک نمونه‌هایی از هجاهای به کار رفته در برخی از آیات سوره مبارکه صافات را بررسی می‌کنیم. ضرباهنگ سه آیه آغازین سوره مبارکه صافات: ﴿وَالصَّافَاتِ صَفًا فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا﴾ (صافات / ۱-۳) مبتنی بر هجاهای متوسط و کوتاه است؛ به طوری که ۹ هجای متوسط باز (ص ح ح)، ۶ هجای متوسط بسته (ص ح ص) و ۵ هجای کوتاه (ص ح) در این آیات یافت می‌شود. از سوی دیگر، ساختار صرفی فاصله‌های به کار رفته در این سه آیه (صفا، زجرا، ذکرا) ثلاثی مجرد بوده و تکیه‌های صوتی نیز بر هجاهای این واژگان قرار گرفته و باعث تأکید معنا شده‌است. مدهای به کار رفته در سه آیه بالا (تا، یا، را، زا، صا، فا) که با الف همراه بوده، نیز بر ضرباهنگ آغازین سوره افزوده‌است، چرا که الف از وضوح شنوایی بیشتری برخوردار است. در آیه ﴿وَمَا كَانَ لَنَا عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بَلْ كُنْتُمْ قَوْمًا طَاغِينَ﴾ (صافات / ۳۰) نیز از ۲۰ هجای به کار رفته، ۱۰ هجای متوسط بسته (ص ح ص) وجود دارد که به دلیل مدهای موجود در هجاهای متوسط (ما، کا، نا، طا) که دایر بر استمرار طغیان مشرکین است. شاید بتوان گفت در آیه ﴿بَلْ جَاءَ بِالْحَقِّ وَصَدَقَ الْمُرْسَلِينَ﴾ (صافات / ۳۷) هجاها به بهترین وجه و مناسب با معنای آیه به کار رفته است، که از ۱۳ هجای به کار رفته در آن ۶ هجای باز و ۷ هجای بسته وجود دارد و تکیه صوتی نیز بر تنهای هجای بلند بسته (ص ح ح ص) در آخر آیه قرار گرفته‌است. هجای بسته (حق) دلالت بر استحقاق و وجوب چیزی می‌کند و شدت حرف (قاف) نیز دلالت بر مواجهه سخت با موانع آن می‌کند و گویی در هجاهای این آیه رسالت پیامبران به تصویر کشیده شده‌است:

ارسال پیامبران

۳-۶. جناس در سوره صافات

جناس یکی از مؤلفه‌های آوایی مهم در متون ادبی است و کلام از رهگذر آن تناسب موسیقایی پیدا می‌کند و «ارزش موسیقی اصوات متجانس از میان تکرار دو لفظ می‌باشد. زیرا صورت جناس، صورت تکرار و اعاده است و از خلال تشابه کلی یا جزئی ترکیب الفاظ، نوعی از موسیقی را تأکید می‌کند» (جمعه، ۲۰۰۸م: ۵۹ - ۶۱). این مؤلفه آوایی در آیات متعددی از سوره مبارکه صافات حضور دارد، از جمله در آیات آغازین سوره که می‌فرماید: ﴿وَالصَّافَّاتِ صَفًّا فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا فَالتَّالِيَّاتِ ذِكْرًا﴾ (صافات/۱-۳) که بین واژگان (الصافات - صفا) و (الزاجرات - زجرا) جناس اشتقاقی وجود دارد. شاید بتوان گفت که جناس اشتقاقی مختصه سبکی سوره مبارکه صافات است و از بسامد نسبتاً بالایی هم برخوردار است، که در جدول زیر به چند مورد اشاره می‌شود:

﴿إِنَّا زَيْنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزَيْنِهِ الكَوَاقِبِ﴾	۱
﴿أَهُمْ أَشَدُّ خُلُقًا أَمْ مَنْ خَلَقْنَا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ﴾	۲
﴿وَإِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ﴾	۳
﴿فَأَغْوَيْنَاكُمْ إِنَّا كُنَّا غَاوِينَ﴾	۴
﴿لَمَثَلٍ هَذَا فليَعْمَلِ الْعَامِلُونَ﴾	۵
﴿وَأَبْصُرْ فَسَوْفَ يبْصُرُونَ﴾	۶

در دو آیه ﴿وَأَتَيْنَاهُمَا الكِتَابَ المُسْتَبِينَ وَهَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ المُسْتَقِيمَ﴾ (صافات/۱۱۷-۱۱۸) نیز بین دو کلمه (المستقیم - المستبین) جناس مطرف وجود دارد که توازنی بین دو هجای پایانی برقرار نموده‌است. در عین حال بین دو آیه شریفه، توازی دستوری و ساختاری نیز

وجود دارد که ضرباهنگ خاصی به آیات بخشیده است.

۷-۳. فاصله (سجع) در سوره صفات

یکی از پدیده‌های زیبای قرآن، فاصله است. این پدیده زبانی از دو منظر آوایی و معنایی حائز اهمیت است و بار معنایی و موسیقایی آیات متکی بر فاصله‌هاست. تعاریف متعددی از فاصله صورت گرفته است. فاصله در لغت به معنای «جدا کننده بین دو چیز است که باعث تمییز و آشکار شدن آن‌ها می‌گردد» (فراهیدی، ۱۴۱۰ هـ ج ۷، ص ۱۲۶). اما پیرامون تعریف اصطلاحی آن اختلاف نظرهای زیادی وجود دارد. فاصله از نظر رمانی «حروف هم شکل در مقاطع کلام هستند که زمینه درک معانی را فراهم می‌آورند» (رمانی، ۱۹۶۸م: ۹۷) و از نظر راغب اصفهانی، فاصله اواخر و پایان آیات است (ر.ک: راغب اصفهانی، بی تا: ص ۳۹۵). فاصله در آیات قرآن دو کارکرد اساسی دارد: «از جنبه صوتی، حروف و کلمه پایانی آیه است که به آیات یک سوره نظم و آهنگی خاص می‌بخشد. و از جنبه دلالتی، عبارت و جمله پایانی و مستقل برخی آیات است که دارای هدفی خاص بوده و با مفاد و محتوای آیه خود پیوند معنایی وثیقی دارد» (آخوندی، ۱۳۹۴ش: ۲۱).

فاصله از نظر آوایی نیز بسیار حائز اهمیت است. تمام حسان می‌نویسد: «فاصله، ارزشی آوایی دارد که نقشی مهم ایفا می‌کند و در بسیاری از آیات قرآن جانب آن در نظر گرفته می‌شود؛ به گونه‌ای که گاه به تقدیم یا تأخیر عناصری از جمله می‌انجامد» (حسان، ۲۰۰۰م: ۱۹۸۱).

فاصله‌ها از نظر صوتی به چند دسته تقسیم می‌شوند: فاصله متوازی، فاصله متمائل، فاصله متوازن، فاصله متقارب و فاصله منفرد (انیس، ۱۳۸۴: ۵۹). در سوره مبارکه صفات فاصله‌ها در چهار قسمت بار اصلی موسیقایی را بر عهده دارند:

۱. آیات ۱ تا ۳ که به فاصله‌های ﴿صَفًّا﴾ ﴿زَجْرًا﴾ ﴿ذِكْرًا﴾ ختم شده‌اند.
۲. آیات ۶ و ۸-۱۱ که به ترتیب به فاصله‌های ﴿كَوَاكِبٍ﴾ ﴿جَانِبٍ﴾ ﴿وَاصِبٍ﴾ ﴿ثاقِبٍ﴾ ﴿لَا زِبٍ﴾ ختم شده‌اند.
۳. آیات ۲۳ ﴿جَجِيمٍ﴾ ۳۸ ﴿الِيمِ﴾ ۴۱ ﴿مَعْلُومٍ﴾ ۴۳ ﴿نَعِيمٍ﴾ ۵۵ ﴿الْجَحِيمِ﴾ ۶۰ ﴿الْعَظِيمِ﴾ ۶۲ ﴿الزَّقُومِ﴾ ۶۴ ﴿الْجَحِيمِ﴾ ۶۷ ﴿حَمِيمٍ﴾ ۶۸ ﴿الْجَحِيمِ﴾ ۷۶ ﴿الْعَظِيمِ﴾ ۸۳ ﴿إِبْرَاهِيمِ﴾ ۸۴ ﴿سَلِيمِ﴾ ۸۸ ﴿النُّجُومِ﴾ ۸۹ ﴿سَقِيمٍ﴾ ۹۷ ﴿الْجَحِيمِ﴾ ۱۰۱ ﴿حَلِيمٍ﴾ ۱۰۴ ﴿إِبْرَاهِيمِ﴾ ۱۰۷ ﴿عَظِيمٍ﴾ ۱۰۹ ﴿إِبْرَاهِيمِ﴾ ۱۱۵ ﴿الْعَظِيمِ﴾ ۱۱۸ ﴿المُسْتَقِيمِ﴾ ۱۴۲ ﴿مُلِيمٍ﴾ ۱۴۵ ﴿سَقِيمٍ﴾ ۱۶۳ ﴿الْجَحِيمِ﴾ ۱۶۴ ﴿مَعْلُومٍ﴾.

۴. بقیه آیات سوره مبارکه به فاصله‌هایی با دو حرف (وَنَ - يَنَ) ختم شده‌اند، همچون آیه

۱۲ ﴿يَسْخَرُونَ﴾ و آیه ۲۹ ﴿مُؤْمِنِينَ﴾. از نظر بسامد، تعداد آیاتی که به این نوع فاصله ختم شده‌اند، بالاست و به ۱۴۳ آیه می‌رسد.

در فاصله‌های به کار رفته در سوره مبارکه صافات دو نکته حائز اهمیت است: اول اینکه، در ۱۷۱ آیه از ۱۸۲ آیه کل سوره، حروف (و - ی) قبل از حرف روی وجود دارد. با نگاه به این آیات مشخص می‌شود که فاصله در هر آیه قبل از شروع آیه بعدی نوعی وقفه بوجود آورده است تا هم زبان اندکی استراحت کند و هم مخاطب در مضمون آیات تأملی نماید. این وقفه و شروع مجدد انسجام آوایی خاصی به سوره می‌بخشد که از آغاز تا انتهای سوره تکرار می‌شود. دوم اینکه، طول فاصله‌ها در سه آیه آغازین سوره کوتاه است (صَفَاً - زَجْرًا - ذِكْرًا). پس از آن در پنج آیه بعدی نوبت فاصله‌های متوسط می‌رسد: (كَوَاكِبٍ - جَانِبٍ - وَاصِبٍ - ثاقِبٍ - لَازِبٍ) و از آیه ۱۲ به بعد فاصله‌های طولانی به کار رفته‌است. این فرود و فراز فاصله‌ها ناشی از دلالات معنایی بافت جملات قرآن در سور مکی است چرا که مردمان مکه «قوم ستمگری بودند که منکرات و رفتارهای زشت و اخلاق ناپسند نزد آنان حکمفرما بود و خطاب آنان زبان سریع و گیرا، جدی و کوبنده‌ای می‌طلبید، که جملات کوتاه دارای ضرباهنگ آوایی وجه ممیزه آن است» (العبد، ۱۹۸۹م: ۸۸). آیا مردمانی که بر اساس آیات همین سوره متنبه نمی‌شدند و آیات قرآن را تمسخر می‌کردند: ﴿وَإِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ وَإِذَا رَأَوْا آيَةً يَسْتَسْخِرُونَ﴾ (صافات/۱۳-۱۴) با واژگان نرم و ملایم از راه اشتباه خود برمی‌گشتند؟

فاصله‌های به کار رفته در سوره صافات غالباً از دو نوع زیر هستند:

الف - متوازی: فاصله یا سجع متوازی آن است که لفظ پایانی هر قرینه با همتای خود در وزن و روی یکسان باشد (مطلوب، ۲۰۰۷م: ۳۱۵). طبیعی است که چنین کلماتی انسجام آوایی و نغمه‌های آوایی ایجاد می‌کنند. این نوع فاصله را می‌توان در آیات زیر مشاهده کرد:

﴿بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ﴾ (آیه ۱۲)	﴿وَإِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ﴾ (آیه ۱۳)
﴿ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ﴾ (آیه ۶۷)	﴿ثُمَّ إِنَّ مِنْ مَرَجِعِهِمْ إِلَى الْجَحِيمِ﴾ (آیه ۶۷)
﴿إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ﴾ (آیه ۸۰)	﴿إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ﴾ (آیه ۸۱)
﴿فَرَاغَ إِلَى آلِهِمْ فَقَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ﴾ (آیه ۹۱)	﴿مَا لَكُمْ لَا تَنْطِقُونَ﴾ (آیه ۹۲)

ب - متوازن: سجعی است که فاصله‌ها در وزن مساوی است، ولی در قافیه یکسان نیستند (همان: ۳۱۵). این نوع سجع نیز در آیات زیر نمود یافته‌است:

﴿وَرَبُّ الْمَسَارِقِ﴾ (آیه ۵)	﴿إِنَّا زَيْنَا السَّمَاءِ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ﴾ (آیه ۶)
﴿وَحِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ﴾ (آیه ۷)	﴿وَيُقَدِّفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ﴾ (آیه ۸)

ج - سجع مطرف: سجعی است که دو فاصله آن هم وزن نباشند ولی هم قافیه باشند (همان: ۳۱۵). سجع‌های مطرف در سوره صفات از بسامد بسیار بالایی برخوردار است که به چند مورد اشاره می‌کنیم:

شماره آیه	سجع مطرف	شماره آیه	سجع مطرف
۱۶۴ - ۱۶۳	الجحیم - معلوم	۲۲ - ۲۱	تکذّبون - یعبدون
۱۵۱ - ۱۵۰	شاهدون - یقولون	۲۵ - ۲۴	مسؤولون - تناصرون
۱۳۱ - ۱۳۰	یاسین - محسنین	۵۴ - ۵۳	مدینون - مطلقون
۱۲۹ - ۱۲۸	مخلصین - آخرین	۷۲ - ۷۱	أولین - منذرین
		۱۱۲ - ۱۱۱	مؤمنین - صالحین

۸ - سطح واژگانی در سوره صفات

نوع واژه‌هایی که در یک متن با مؤلف‌گزینش می‌شوند، با بسامدی که در متن به کار رفته‌اند، نشان‌دهنده نوع سبک، اندیشه نویسنده و ویژگی‌های آن است (ر.ک: فتوحی، ۱۳۹۱: ۲۵۰). آنچه در این سطح مورد توجه قرار می‌گیرد، توجه به معنای لغوی و کاربردی واژگان مهم است. نحوه‌گزینش واژگان، هم‌نشینی و جانشینی واژگان، توجه به توازن واژگانی و میزان بسامد هر واژه در این سطح بررسی می‌شود.

۱ - ۸. کثرت جمع مذکر سالم در سوره صفات

اسم‌های جمع مذکر در سوره مبارکه صفات از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده و در مقایسه با سایر انواع اسم از بسامد زیادی دارد. بررسی آماری نشان می‌دهد که ۷۸ جمع

مذکر سالم و ۴۳ جمع مکسر و ۷ جمع مؤنث سالم در این سوره وجود دارد. یکی از محورهای موضوعی سوره صافات، بیان اوصاف مؤمنان و کافران است. آنجا که خداوند درباره گروه مؤمنان صحبت می‌کند، اسم‌های جمع زیر را به کار برده است:

المُرسلین (۶ بار) / المؤمنین (۵ بار) / المخلصین (۵ بار) / المُحسنین (۵ بار) / الغالبین (۲ بار) / الصالحین (۲ بار) / مُکرمون، الصافون، المسبحون، الخالقین، متقابلین، الشاربین، المصدقین، مطلعون، العاملون، منذرین، المجیبون، الباقین، المنصورون (هر کدام ۱ بار).

و آنجا که خداوند درباره گروه کافران صحبت می‌کند، اسم‌های جمع زیر را به کار برده است:

الآخرین (۵ بار) / الأولون (۴ بار) / المحضرون (۳ بار) / المنذرین (۲ بار) / ذائقون (۲ بار) / البنون (۲ بار) / آکلون، صالحین، صادقین، مستسلمون، داخرون، صاغین، غاوین، مشترکون، المجرمین، الغابرین، المدحضین، فاتتین، مدبرین، الأسفلین، مدینون، میتین، بمعذبین، ظالمین، الشیاطین، ماثون (هر کدام ۱ بار).

بسیاری از این واژگان در فاصله آیات سوره صافات قرار گرفته و به جهت اشتغال بر حروف مد و لین و الحاق نون جمع، فضای موسیقایی زیبایی خلق کرده‌اند که دل و جان خواننده را می‌نوازد و به حق یک پدیده آوایی است که احساس زیبایی و لذت در آن احساسات خواننده را بر می‌انگیزد.

۸-۲. تعریف و تنکیر واژگان در سوره صافات

معرفه و نکره آوردن واحدهای صرفی یکی از وجوه سبک‌شناسی واژگانی است و این مقوله در سوره صافات به یک مختصه سبکی تبدیل شده است. نکره آوردن اسم‌ها در این سوره بیشتر برای تفخیم، تخصیص، مبالغه، تحقیر و دیگر اغراض متناسب با سیاق آیات به کار رفته است. در آیه ﴿سَلَامٌ عَلَىٰ نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ﴾ (صافات/ ۷۹) کلمه (سلام) برای ستایش و تعظیم حضرت نوح به صورت نکره آمده است. نیز در آیه ﴿قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْيَانًا فَأَلْفَوْهُ فِي الْجَحِيمِ﴾ (صافات/ ۹۷) واژه (بنیاناً) به جهت بزرگ جلوه دادن بنایی که برای سوزاندن حضرت ابراهیم (ع) آماده شده بود، نکره آورده شده است. گاهی در این سوره با توالی اسم‌های نکره مواجه می‌شویم که برای تخصیص آمده است، مثل آیات: ﴿أُولَئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَّعْلُومٌ فَوَاكِهِ وَهُمْ مُكْرَمُونَ﴾ (صافات/ ۴۱-۴۲) که (رزق معلوم) با اسم نکره (فواکه) تخصیص یافته است، که رزق و روزی بهشتیان است. اگر واژه (فواکه) معرفه آورده می‌شد تنها افاده نوع خاصی از میوه را می‌کرد و در این صورت مسبوق به سابقه نبودن میوه‌های بهشتی مخلدوش می‌شد. از سوی دیگر منتهی شدن هر دو اسم نکره به هجای بسته ضرباهنگ موسیقایی کلام را نیز تقویت نموده است. شاید بتوان گفت آیه ﴿لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ﴾ (صافات/ ۴۷)

است، ضرباهنگ خاصی بخشیده‌است تا جایی که آواها عاملی مهم در تأثیرگذاری مفهوم آیات هستند.

- برخی مختصه‌های سبکی از جمله فاصله و هجاهای به کار رفته در سوره صافات در افزایش ضرباهنگ و اثرگذاری آوایی بر روی مخاطب مؤثر بوده است. در این سوره، فاصله‌ها در چهار قسمت بار اصلی موسیقایی را بر عهده گرفته و به جهت اشتمال واژگان بر هجاهای کوتاه و متوسط و هجاهای بلند در فاصله‌ها کشش صوتی و موسیقایی مطبوعی خلق کرده‌است.

- در سطح واژگانی نیز به مقوله تعریف و تنکیر اسم‌ها و نیز کثرت اسم‌های جمع و افعال با صیغه (فعل) پرداخته شد و معلوم گردید که همگی دارای نکات دقیقی است و در معنای آیه و یا در لایه‌های معنایی تأثیر دارد. به عنوان مثال نکره آوردن واژگان (سلام، بنیان، فواکه) دایر بر تعظیم دوستان و نکره آوردن (غول و بعل) ناظر بر تحقیر دشمنان و امور متعلق بر آنان بوده‌است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

کتابنامه

- آخوندی، علی اصغر (۱۳۹۴) فواصل و چگونگی ارتباط معنایی آن‌ها با آیات، تهران: دانشگاه تهران، پردیس فارابی.
- انیس، ابراهیم (۱۳۸۴) آواشناسی عربی، ترجمه: ابوالفضل علامی و صفر سفیدرو، اداره کل حج و اوقاف و امور خیریه.
- انیس، ابراهیم (۲۰۱۳) الأصوات اللغویة، مصر: مكتبة الأنجلو المصریة.
- جمعة، عدنان عبد الکریم (۲۰۰۸) اللغة فی الدرس البلاغی، الطبعة الأولى، لندن: دار السیاب.
- جیرو، بیری (د.ت) الأسلوب و الأسلوبیة، ترجمة: منذر عیاشی، لبنان: مركز الأنهاء القومي.
- حسان، تمام (۲۰۰۰) البیان فی روائع القرآن، ط ۲، القاهرة: عالم الکتب.
- خان، محمد (۲۰۰۲) اللهجات العربیة والقراءات القرآنیة، دراسة فی البحر المحیط، المغرب: دار الفجر للنشر والتوزیع.
- راغب اصفهانی، محمد حسین (بی تا) معجم مفردات ألفاظ القرآن، بیروت: دار الکتب العربی.
- الرمانی، أبو الحسن علی بن عیسی (۱۹۶۸) النکت فی إعجاز القرآن، ط ۳، دار المعارف.
- الضالع، محمد صالح (۲۰۰۲) الأسلوبیة الصوتیة، دار الغریب.
- شاهین، عبد الصبور (۱۹۸۰) المنهج الصوتی للبنیة العربیة: رؤیة جدیدة فی الصرف العربی، بیروت: مؤسسه الرسالة.
- شمیس، سیروس (۱۳۹۵) کلیات سبک‌شناسی، تهران: نشر میترا.
- العبد، محمد السید سلیمان (۱۹۸۹) من صور الإعجاز الصوتی فی القرآن الکریم، المجله العربیة للعلوم الإنسانیة، العدد ۳۵.
- فراهیدی، خلیل بن أحمد (۱۴۱۰) کتاب العین، قم: انتشارات هجرت.
- فتوحی، محمود (۱۳۹۱) سبک‌شناسی: نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها، تهران: نشر سخن.
- کشک، أحمد (۱۹۸۳) من وظائف الصوت اللغوی، ط ۳، دار السلام، مطبعة المدینة.
- محمدیان، حسین؛ حجت‌اله فسنتقزی، مهدی خرمی (۱۳۹۷) لایه‌های آوایی و ایدئولوژی و تأثیر دلالتی آن بر صحیفه صادقیه، مجله علمی انجمن ایرانی زبان و ادبیات عربی، شماره ۴۸، صص ۱۴۸ - ۱۲۳.
- مطلوب، احمد (۲۰۰۷) معجم المصطلحات البلاغیة وتطورها، بیروت: مکتبه لبنان ناشرون.
- یاسر حسین، کاصد (بی تا) الجرس والإيقاع فی تعبير القرآن، بی نا.

Bibliography

- Akhundi, Ali Asghar (1394) Intervals and how they are semantically related to verses, Tehran: Tehran University, Farabi Campus. [In Persian].
- Anis, Ibrahim (1384) Arabic phonetics, translation: Abolfazl Allami and Safar Sefidro, General Department of Hajj and Endowments and Charitable Affairs. [In Persian].
- Anis, Ibrahim (2013) Linguistic Voices, Egypt: Anglo-Egyptian Library. [In Arabic].
- Jumaa, Adnan Abdul Karim (2008) Language in the Rhetorical Lesson, first edition, London: Dar Al-Sayyab. [In Arabic].
- Giroux, Pierre (D. T.), Style and Stylistics, translated by: Munther Ayachi, Lebanon: National Endowment Center. [In Arabic].
- Khan, Muhammad (2002) Arabic Dialects and Qur'anic Readings, A Study in the Ocean Sea, Morocco: Dar Al-Fajr for Publishing and Distribution. [In Arabic].
- Ragheb Isfahani, Muhammad Hussein (Beta), Dictionary of the Words of the Qur'an, Beirut: Dar Al-Kitab Al-Arabi. [In Arabic].
- Al-Rummani, Abu Al-Hasan Ali bin Issa (1968) Jokes in the Miracle of the Qur'an, 3rd edition, Dar Al-Ma'arif. [In Arabic].
- Al-Dhalea, Muhammad Saleh (2002) Vocal Stylistics, Dar Al-Gharib. [In Arabic].
- Shaheen, Abdel Sabour (1980) The Phonological Approach to Arabic Structure: A New Vision in Arabic Morphology, Beirut: Al-Resala Foundation. [In Arabic].
- Shamisa, Siros (1395) Generalities of stylistics, Tehran: Mitra Publishing. [In Persian].
- Al-Abd, Muhammad Al-Sayyid Suleiman (1989) Among the images of the miraculous sound in the Holy Qur'an, Arab Journal for the Human Sciences, No. 35. [In Arabic].
- Farahidi, Khalil bin Ahmed (1410) Kitab al-Ain, Qom: Hijrat Publications.
- Fatuhi, Mahmoud (1391) Stylistics: theories, approaches and methods, Tehran: Sokhn Publishing House. [In Persian].
- Kishk, Ahmed (1983) From the Functions of Linguistic Sound, 3rd edition, Dar es Salaam, Medina Press. [In Arabic].
- Mohammadian, Hossein; Hojjatoleh Fasnaghri, Mehdi Khormi (1397) phonetic layers and ideology and its denotative effect on Sahifieh Sadeghieh, scientific journal of the Iranian Association of Arabic Language and Literature, number 48, pp. 123-148. [In Persian].
- Matloub, Ahmed (2007) Dictionary of Rhetorical Terms and Their Development, Beirut: Library of Lebanon Publishers. [In Arabic].